

između dve moderne ili prve kritike o poeziji svetislava stefanovića

milivoj nenin

Tin Ujević je povodom Siba Miličića pisao da: »dela žele i traže da ih razume njihovo vreme, naše vreme, da budu večna na svojem mestu, u svojem trenutku.«¹ Na početku ovog rada pogledaćemo kako je (i koliko) poezija Svetislava Stefanovića *postojala* u svom vremenu: kako su je videli i ocenili prvi kritičari. Pogledaćemo šta kritici prvo pada u oči; koliko je to pesničko delo za nju bilo novo, a koliko je samo ponavljalo ono što je već mnogo puta rečeno. (Imaćemo u vidu i kako je ta poezija želela da bude primljena).

Ocene o poeziji Svetislava Stefanovića su bile kontraverzne: od laskavih priznanja do najgrubljih napada; od pokušaja razumevanja do pokušaja brisanja iz književnosti. Bile su rečene i direktno i posredno, a ponekad i na sasvim neobičan način: povodom nekih drugih Stefanovićevidih dela. No, sve u svemu, poezija Svetislava Stefanovića je *primećena* i o njoj je ostao *trag* kritike.

Početak XX veka Svetislav Stefanović je objavio tri knjige poezije sa istovetnim naslovom: *Pesme*.² U podnaslovu piše: *originalne i prevedene*. Sve tri knjige su objavljene u Mostaru — Stamparsko umjetnički zavod Pahera i Kisića — u kratkom vremenskom razmaku: od 1903 do 1905. Kritičke tekstove o ovim knjigama ćemo posmatrati manje-više u njihovom prirodnom hronološkom nizu; uz napomenu da se mora imati u vidu i mesto gde se ti tekstovi pojavljuju.

Srpska književnost početkom XX veka se bezmalo sva događala na stranicama *Srpskog književnog glasnika*: kritika pogotovo. Sve knjige su ili propraćene kritičkim tekstom, ili kratkom beleškom, kao što je i zaobilazne knjige rečito govorilo.

Prva neutralna beleška u *Srpskom književnom glasniku* je samo bibliografski podatak o prvoj knjizi Stefanovićevidih pesama. Druga beleška — već u sledećoj svesci *Srpskog književnog glasnika* — je o knjizi proze *Skice* iz 1904. godine. Prvi tekst o Stefanovićevoj poeziji imamo pre ove dve beleške: no, to je jedan specifičan tekst gde je Milan Čurčin — pisac tog teksta — izbegao da progovori o poeziji Svetislava Stefanovića.³ Čurčina su interesovali samo prevodi, on ostavlja druga da ocene Stefanovićeve originalne pesme. (Ističe Stefanovićeve zasluge što je u našu liriku uveo Moa i Rosetija, govori o visokoj vrednosti Stefanovićevidih prevoda. ... Ali mi se nećemo zadržavati na Stefanovićevidim prevodima). No, o prvoj knjizi poezije Svetislava Stefanovića ipak je izrekao svoj sud, sledeće, 1905. godine.⁴ Ponovo, povodom druge knjige sa istim naslovom, Čurčin govori o prevodima, ali i kaže: »koliko su odmakle originalne pesme u ovoj zbirci od onih u prvoj!« Dakle, nema Čurčin posebno povoljno mišljenje o originalnim pesmama iz prve knjige.

Te, 1905. godine Stefanović se u *Srpskom književnom glasniku* pomnije još dva puta. U svesci broj 4, strana 319, zabeležena je pojava druge knjige Stefanovićevidih pesama, a u svesci broj 8, podatak o istoj knjizi, ali sada i sa cenom. Literatura Svetislava Stefanovića nije se, očito, događala na stranicama *Srpskog književnog glasnika*. No, ako je prve Stefanovićeve knjige 1904. i 1905. godine *Glasnik* samo zabeležio, bez da se vrednosno određuje, to se ne bi moglo reći za druge časopise i listove. U beogradskom *Delu* 1904. godine Pavle Lagarić piše veoma oštar tekst o poeziji koju je Svetislav Stefanović objavio u svojoj prvoj knjizi.⁵ Odmah u početku teksta Lagarić piše tvrdnju koja će se često ponavljati: da Stefanovićevu poeziju nije stvorio život, nego svetska literatura. »To nisu dobre pesme, koje su kadre upravljati čovečijom dušom, šta više kojima se mora pokoriti i najsnažnija duša«. Lagarić je oštar, da bi taj sud kasnije samo varirao: Stefanović je slab, neznan i nesimpatičan pesnik, nema izrazite fizionomije, u njegovoj poeziji sve izgleda izveštačeno, Stefanović stih služi kao reklama za svoju osobu. (Nešto slično o samoreklamerstvu Svetislava Stefanovića će napisati i Branko Lazarević. Otuda čudi što je za Lagarićev tekst, Lazarević napisao da je ispao pohvalan). Lagarić dalje piše da je Stefanovićeva poezija hladna — što će sa kasnije moći čitati u gotovo svim tekstovima o Stefanovićevoj poeziji. (U njegovu pogledu ne dobijaju pojedini predmeti života, boje, mirisa, svetlosti, duše, nego su svi oni bezbojni, mrtvi, hladni.) Tu čitamo i da je Stefanović samo literarni vrabac, od koga se i ne može očekivati da peva kao slavuj. Pavle Lagarić je svoj tekst pisao aprila 1904. godine u Beču, a poslednje rečenice su posebno surove za pesnika. »Svetislav Stefanović je vrlo siromašan pesnik, pošto nije bio kadar izneti svoj pogled na život, na svet, niti izraziti dublje, otmene misli, nego je izneo samo svoju golu, praznu dušu, i zato držim, da mi neće zameriti, što se nisam mogao diviti njegovoj praznoj duši«. (Ne treba zaboraviti da Lagarić kao posebno slabe ističe one pesme u kojima Stefanović opisuje prirodu: *Jesen, Mesečina, Podne, Majska melodija*).

Još jednom će Pavle Lagarić pisati o Stefanoviću, ali tek 1908. godine u sarajevskoj *Bosanskoj vili*, i to više o kritičarima koji hvale Svetislava Stefanovića i Milana Čurčina. Tekst je naslovljen sa: *Onima kojih se tiče*.⁶ Napada Lagarić one kritičare (ne kaže kojih) koji su pohvalili Stefanovićevu pesmu u *ime večnoga*, i navodi tu pesmu u celosti. Kaže da tim kritičarima fali *naivnost* a pod tim podrazumeva *prirordan* i *ne-pokvaren instinkt*, »instinkt, koji je uvek kadar odabrati *lepo* od ružnoga«. Na kraju teksta Lagarić piše da voli pesnike koji ljube svoj narod, a

jako osuđuje Stefanovića »koji se nije stideo da peva kao pesnik neoslobođenog i naujedinjenog srpskog naroda:

Al tvoja čista i slatka put,
Cedna, nevinna,
Od sveg mi je na svetu, znaj
Veća svetinja»

(Tu je jasno izražena ona tragična pukotina između umetničke teorije i političke prakse kod naših pisaca početkom XX veka).⁷

Bosanska vila je i 1904. godine bila oštra prema Stefanovićevoj poeziji. Boško Petrović potpisujući se pseudonimom Stevanov,⁸ na jedan određeni način ponavlja tekst Pavla Lagarića iz *Dela*. Odmah na početku svoje kritike odriče originalnost Svetislava Stefanovića, a ističe uticaj piševe lektire. No, Stevanov ide i dalje, imenuje pisce koji utiču na Stefanovića. To su, po njemu, Vojislav Ilić, Laza Kostić, Đura Jakšić, pa čak i Šekspir. Navodi Stevanov Ilićeve stihove i poredi ih sa Stefanovićevidim i zaključuje da Stefanović Vojislava prenosi sasvim mehanički. Lazu Kostića, pak, kopira samo u kovanju reči, pa navodi Stevanov: nesavlad, ustroj, slet, traj, prodor. Ukazuje i na pozajmice iz Šekspira: jednom rečju, zaključuje da se u pesniku usled lektire nije razvila individualnost. (A Stevanov kaže da je čvrsto uveren da pesnika sačinjava njegova individualnost i njegov stil). O prevodima Svetislava Stefanovića neće ni da piše, konstatuje samo da je Edgar Alan Po u Stefanovićeovom prevodu ispao sakat.

Sasvim je drugačija slika o poeziji Svetislava Stefanovića stvorena u *Brankovom kolu* čiji je Stefanović revnosta saradnik. Već u broju 4, dakle, pre teksta u *Bosanskoj vili*, V. A. S. iz Zagreba, pisao je o prvoj knjizi našeg pesnika više nego pohvalno.⁹ Anonimni autor govori da se kod Stefanovića vidi prvi svesni korak u smislu novoromantičkog duha. Za razliku od Lagarića i Boška Petrovića, V. A. S. vidi plodan uticaj piševe lektire: »Mi iz ove male knjige vidimo jasno, kako stara romantika, romantika Edgara Poea, Šekspira i dr., ponajpre privukoše srodnu dušu našeg pesnika, a kad se još to srce i ta duša osnažila studijom i velikom spremom, on se odlučio o/n/amo, kako ga već dobro shvaćena dužnost pravog pesnika i sama zvala, t. j. na iskrenost¹⁰ i suverenost«. (Ističe pesme *Za što, Zbogom, Bračna noć, Sveto veče* i *Ne kloni*). V. A. S. govori da nova romantika našeg pesnika ne vodi ka renesansi, ne vodi ka veri u poganike bogove, »njegova duša preleće preko religija k religiji«. I tu anonimni autor vidi »naveštanje one poezije, koja će se iz ove novoromantike izvititi. Po kritičaru *Brankovog kola*, bitno je da je Stefanovićeva knjiga »zadvojena novim duhom i to zadvojena svesno« i po tome je Stefanović pravi pesnik. Ističe se ovde i plodan uticaj Laze Kostića i Šekspira na Stefanovića koji nije »neobične, jake pesničke žice«, no to se ovde ne upućuje kao zamerka. Kritika se završava onako kako je kritičar sve vreme pisao: pohvalno. »Posle svega ovoga gotovo je izlišna i smešna svaka preporuka ove knjige Stefanovićevidih pesama, ali kad je već tako adet u nas, neka i to bude, barem ovako.«

Pored ovog teksta, iste godine, već u 19. broju *Brankovo kolo* objavljuje novu kritiku o Stefanovićevoj knjizi.¹¹ No, sada se ovde začinje i jedna polemika povodom našeg pesnika. Naime, Rikard Nikolić — koji je svoju kritiku pisao u *Zadru* — osvvrće se na pisanje *Bosanske vile*. Kaže da u nas nema objektivne, dobre kritike, i da kritičar, potpisan sa Stevanov nije imao pred očima istinu — istina koju traži pisac mora da je i kritičaru pred očima ako hoće da njegov sud vredi. »Ono što je baš dobro u ovoj zbirci, to je iskrenost, koju je Stefanović vidi se, upravo nekim naporom tražio i, ponajčešće, uspio da izrazi bez vulgarnosti, onom zbiljom, onim razumijevanjem, koje mora najzad da do uspeha dovede«. Dopusća Nikolić i remiscencije na neke starije pesnike, i kaže da je to bolje od »skroz originalnog mećanja janjaca domaće Arkadije«. (Priznaje da i Stefanović traži originalnost i da misli da ju je našao u smeljoj fantaziji, no, to je, kaže Nikolić, mana ljudi koji žele da ugode kritici).

Na kraju teksta Rikard Nikolić — ističući svoje shvatanje poezije — savetuje Stefanovića da i dalje čita dobre pesnike, ali i neka gleda prirodu, oni će ga voditi »dok se sasvim na svoje noge ne osloni«.

Na ovu kritiku je reagovao pomenuti kritičar Stevanov u broju 13 i 14 *Bosanske vile* tekстом: »Odgovor na kritiku u 19 broju *Brankovo kolo*«. Tekst objavljen u *Brankovom kolu*, Stevanov je shvatio kao »konglomerat riječi« koji je bio uperen na njegovu ličnost. Kaže da prema pesniku ne gaji ni simpatije ni antipatije i da je pokušao da da obrazložen i bjeftivan sud. Odgovor — koji je inače malo zanimljiv i ne donosi nikakve nove momente o Stefanovićevoj poeziji — završava se obećanjem Stevanova, da će jačim razlozima braniti ono što je napisao, tek kad neko pobije njegovu ocenu.

U 37. broju *Brankovog kola*, Rikard Nikolić se ponovo javio, objašnjavajući zbog čega je pomenuo Stevanova u prvom tekstu: jedinstavno je pročitao knjigu Svetislava Stefanovića i video kritiku koja mu se učinila nepravdom. Govori da je Stevanovljevi način iznošenja citata drugih pesnika najprimitivniji i najneukusniji način kritiziranja. Ne gleda se vrednost pesnika po originalnosti i neoriginalnosti, već koliko su

savršeniji misao i oblik. I dalje da bi potkrepio svoj sud o Stefanovićevoj poeziji, Rikard Nikolić poseže za tekstom Jovana Hranilovića o pesma Svetislava Stefanovića. Ta kritika se u međuvremenu pojavila u *Letopisu Matice srpske*.¹² Rikard Nikolić govori o sličnostima svoje kritike i kritike koju je napisao Jovan Hranilović. Tako se prekinula polemika između Nikolića i Stefanova. (No, ne treba zaboraviti da Nikolić posmatra Stefanovića kao pesnika koji je na početku. . .)

Prva rečenica u prikazu Jovana Hranilovića je: »Dr Svetislav Stefanović dokazao je svojim temeljnim studijama o poeziji Zmaja Jovanovića i Laze Kostića, da je u njega prekaljen estetski sud i odlična spremna za pesništvo.¹³« Kaže za Stefanovića da je darovit pesnik od koga možemo još mnogo očekivati. Uočava Hranilović da je Stefanoviću lakše pisati prozom: »kod većine pesama se primećuje da ih pesnik nije na laku ruku ispevao, već da mu je bilo boriti se s teškoćama, da nađe zgodan izraz i srok.« Kaže da Stefanović više voli žrtvovati srok nego misao, te mu otuda srokovni nisu briljantni. Ističe i da se Stefanović ogrešio o tehniku soneta.

Pišući o toj prvoj Stefanovićevoj knjizi pesama Hranilović razlikuje prva ostvarenja od potonjih, posebno izdvaja ciklus soneta *Na jezeru*, a za pesmu *Na groblju* kaže da je najbolja u zbirci. Istaknuta je i ovdje veza Svetislava Stefanovića i Laze Kostića; veza koja je Stefanovića pratila čitavog njegovog života. »U preciznosti i punoći izraza i u nastojanju, da tamo gde nema pri ruci zgodne reči, skuje nov, većinom zgodan izraz ili reč, podseća nas Stefanović na Lazu Kostića.« (Vidimo da Hranilović ne vezuje Kostićev uticaj samo na kovanice, već na punoću izraza).

Ističe Hranilović tri elementa što sačinjavaju sadržinu ove pesničke zbirke: »ljubav, refleks slika iz prirode u pesnikovoj duši i elegičnost razmišljanja o prolaznosti.«

To bi, ako dodamo tekst Ilije Ivačkovića o kome ćemo kasnije progovoriti, bilo sve što je na srpskohrvatskom jeziku o poeziji našeg pesnika napisano te 1904. godine. Već mogu da se uoče stvari koje se ponavljaju i koje će kritika često varirati. Često se pominje sretan ili nesretan uticaj piševe lektire, govori se o nepravilnosti rima, o uticaju Laze Kostića (prvenstveno), o tome da je ta poezija hladna. . . No, to je tek početak.

Pomenuli smo već da je Milan Čurčin u *Srpskom književnom glasniku* tek povodom druge knjige Stefanovićevih pesama progovorio nešto o prvim pesmama. Te 1905. godine o Stefanovićevoj poeziji pišu još Antun Gustav Matoš, J. Lazarević, Ilija Ivačković, Milan Budisavljević, a pojavio se i jedan tekst potpisan pseudonimom Prim. Prev., kao i jedna nepotpisana beleška u *Delu*. Nepoznati autor u broju 2 (knjiga 34) na strani 284—285, piše povodom druge knjige Stefanovićevih pesama. Polepsa onog što se nalazi u knjizi, govori o »neskladnom načinu izražavanja i rogobatnom stilu«. Za Stefanovićeve pesimizam govori da je jedan i bedan. Zaključak ove beleške je da je čitajući druge pesnike Stefanović i sam zaželeo da postane pesnik, no to mu nije pošlo za rukom. Jedino mu je uspeo da nepesnički prevede stihove svojih velikih učitelja.

Antun Gustav Matoš — potpisujući svoju kritiku pseudonimom Hop—Frog — piše o Jakovu Šantiću i našem pesniku u *Samoupravi*.¹⁴ Kaže da je teško pisati o srpskoj poeziji jer ima mnogo pesnika, a još ni jedan nije našao svoj stil. No, ono što je zajedničko za srpske pesnike Matoš je uočio: pesimizam i uticaj stranih literatura. Glavna Matoševa impresija posle čitanja Stefanovićevih pesama je da je »autor zanimljiviji kao mislilac nego kao pjesnik«. Po onome što hoće Stefanović je jedan od najvažnijih srpskih modernista, ali ne i po onome što može, ističe Matoš. Govori i o uticaju Vojislava Ilića koji je prisutan naročito u prvoj knjizi, ali, po Matošu, najveći je uticaj Laze Kostića. Taj uticaj je štetan jer se nakaraduje jezik i lepota stiha. Stefanovićeva rima je vrlo banalna i u stalnoj borbi sa ritmom, a mnoga mesta su nerazumljiva, pa čak i nesmislena. Matoš se čini da naš pesnik peva logički, a ne instinktivno. Ima Matoš i jedno sjajno zapažanje kad ističe da poeta pesme nije posledica pesme, nego da je pesma njena posledica.¹⁵ Ali, iako Matoš na kraju teksta zahvaljuje Stefanoviću pre za prevode nego li za originalne pesme, iako kaže da autor više traži nego što nalazi; ipak je Matoš u nekoliko rečenica pre toga odao Stefanoviću priznanje: »No, ako Stefanović zaostaje za svojim savremenicima u formi, u impulzivnosti, ako je siromašniji fantazijom, natkriljuje ih modernizmom svojih refleksija i dubinom osećaja.« Matoš podvlači da je Stefanoviću sonet »otkriv za pametnu misao i diskretnu lirsku isповijest.« Po Matošu je najbolja Stefanovićeve pesma *Bračna noć* gde su forma i sadržina srasli.

J. Lazarević je pseudonim Sime Pandurovića koji u tri nastavka u *Književnoj nedelji* — koju je uređivao zajedno sa Disom — objavljuje svoj tekst o Stefanovićevoj poeziji.¹⁶ Reč je o drugoj knjizi, onoj iz 1904. godine. Pandurović piše da se na poeziju Svetislava Stefanovića nije obratila dovoljna pažnja — po njemu, kritika van Kraljevine je bila pravednija. Govori Pandurović da su Stefanoviću zamerali da je hladan, da su mu stihovi bez ritma i melodije i da je više stihotvorac nego pesnik. A naš kritičar je već prilikom pesme *Još jednom samo da mi te je vidjet iz* i knjige, video da je u pitanju pesnik. Pandurović ističe da je teško zamisliti pesnika bez literarnog obrazovanja i govori kako Stefanović ima ideja i osećanja. No, Stefanović pesme ne obrađuje na neposrednom osećanju. Govori da je dobro što Stefanović saoseća sa stranim pesnicima (u pitanju su Edgar Po, Šekspir, Vajld), a od naših pesnika Stefanović je pretrpeo uticaj Laze Kostića. Taj uticaj Laze Kostića je, po Panduroviću, štetan. No, Stefanović je znatno umereniji od Kostića. Najbolje Stefanovićeve pesme su *Svete Mošti*, *Religija ljubavi*, *Pred duhom života*, *Proleće*. »One su mislilačke ali nisu mutne i spiritualističke«. Tu se pokreće i problem publike, koja je dosta konzervativna i neće lako primiti ovu poeziju, no prema publici pesnici treba da su bezobzirni. Ono što je za nas zanimljivo, to je da Pandurović kaže da Stefanović poetizira i one motive koji po sebi nisu poetski. (Dakle, vidi se težnja za proširenjem književne činjenice). To Pandurović imenuje kao izvestan liberalizam. I komparacije i metafore i perifrastičan opis, sve je to novije i sa slobodnijim potezima nego što je to bilo do sada kod srpskih lirčara.

Poredi dalje Vojislava i Stefanovića i kaže da je vrednost Stefanovićeve poezije drukčija i veća nego u Vojislava. Kaže da je Vojislav više slikar: »Kod Stefanovića, međutim, veza spoljašnjeg i unutrašnjeg sveta nije tako neposredna, otuda on i može izgledati više mislilac nego pesnik.«

U Brankovom kolu broj 31 i 32 od 11(24) avgusta 1905. godine izlazi tekst *Svetislav Stefanović i srpska i nemačka kritika*. Kako piše u fusnoti, na prvu knjigu Stefanovićevih pesama izašle su sa ove strane Save ocene u *Brankovom kolu* 1904. godine i u *Letopisu Matice srpske*, a ovdje se donosi prikaz kritičkih tekstova J. Lazarevića, Hor-Fanga i Milana Budisavljevića, kao i preveden tekst Ota Hauzera. (Interesantno je da je Hauzer govorio o recepciji Stefanovićevih pesama: poredi ga sa Dučićem i kaže da je Stefanović »mnogo tvrdi, zatvoreniji i, mnogi će reći hladniji«).¹⁷

Milan Budisavljević piše isto tako o drugoj knjizi Stefanovićevih pesama, i to izuzetno afirmativno.¹⁸ Na samom početku svoje kritike ističe jaku pesnikovu individualnost, ali donekle sputanu. Govori o pesnikovoj tehnici koja često izbija u prvi plan i primorava čitaoca da pažljivije čita dok se ne približi smislu pesme. (Kaže da je stih mnogo bolji u ovoj drugoj knjizi, nego li u prvoj). Čitaoci su, po našem kritičaru, iskvareni lakoćom Forme koja je dospela već do banalnosti, i otuda teže čitaju Stefanovića.

Govori da je u prošlogodišnjem *Brankovom kolu* Stefanović nazvan novoromaničarom: a sada je to ime sebi još više utvrdio. Pominje i bezumnu mahnitost Ničeovog nadčoveka koja se oseća iz Stefanovićevih soneta. (Inače, Budisavljević ističe da Stefanović ne mari mnogo za konvencionalnost u sonetu). Svrstavajući ga u red velikih pesnika (Njegoš—Branko—Jakšić—Laza—Zmaj—Vojislav), Budisavljević podvlači razliku između Stefanovića i Vojislava Ilića. Zapravo, tu razliku Budisavljević izvlači iz sličnosti koja je neznatna, nebitna. Zajednički su im opisi prirode, no elegičnost Vojislavljeva opominje na sumornost jesenih dana iza kojih se sluti zima, dok Stefanovićeve elegičnost podseća na sumornost ranog proleća iza kojeg dolazi leto. Vojislav je, kaže Budisavljević, pasivan, dok je Stefanović aktivan.

Budisavljević nije zadovoljan Stefanovićevim baladama, prevode ističe, a u Stefanoviću vidi korak napred u dotadašnjoj našoj poeziji.

Brankovo kolo je još jednom donelo tekst o Stefanovićevoj poeziji.¹⁹ Ova puta je to bila kritika Ilije Ivačkovića iz Cernovca, koji je u *Novoj iskri* bio pisao o prvoj Stefanovićevoj knjizi.²⁰ Ono što je isto kao i u kritici Milana Budisavljevića je negativan odnos prema baladama, za koje kritičar kaže da ih Stefanović nije ni trebao uvrstiti u knjigu.

Inače, opšti sud je povoljan. Za pesme govori da su nešto hladne, ali pametne i promišljene. Govori o originalnosti Stefanovićeveg pogleda na svet, ali su ti pogledi malo nesređeni. Uočio je neprijatnu nedoteračnost »pesme spoljašnjosti« i primetnu »usiljenost nategnutog izraza«; no, sve se to nadomešta misaonom dubinom. Kao najbolje stvari u drugoj zbirci ističe pesnikove opise, a najbolja (Ivačković kaže »grandiozna«) pesma je ona o proleću što je nastupilo. . . Govori kritičar o elementarnom buđenju podmladene prirode i kaže da je ta pesma među najboljima koje je u poslednje vreme čitao.²¹

Zamerka koju upućuje pesniku tiče se »izvesnog retorstva« (neuspešni ciklus *Triumf Venere*) koje dovodi do neprijatnog utiska beskrvne apstrakcije sa Svetislavom Stefanovićem koju Ivačković komentariše. »Ne letim po visinama fantazije« pisao je Stefanović Ivačkoviću posle prikaza u *Novoj iskri*, »ali ronim u dubine života i tek sam počeo iznositi ono, što sam tu našao i još nalazim«. Kritičaru su čini da je tim rečima Stefanović dao tačnu karakteristiku svoje »poezije«.

(No, možemo pogledati i šta je Ilija Ivačković pisao o Stefanovićevim pesmama godinu dana ranije u beogradskoj *Novoj iskri*. Istakao je pesnikovu svest — nije pesnik žurio sa objavljivanjem svojih pesama. Dalje kaže da se Stefanović razlikuje od svojih »pevi drugova« po tome što ima misli, ideja. Ukazuje na Stefanovićeve pesimizam, ali kaže da se u onim pesmama gde pesnik uzdiše i plače vidi da to nije za onim što je bilo pa nestalo, već za nečim čega nije bilo i čega biti neće. Uočena je i Stefanovićeve povezanost sa prirodom. Istaknute su kao dobre pesme ~~???~~ *Blago*. . . / i *Tajna*; a kritičar kao slabe izdvaja sledeće pesme: *Čeznja*, *Još jednom samo*, *U sumračju*, *Bračna noć*, *O rastanku*. No, kraj teksta nije previše afirmativan: Stefanović je pre otmenit umetnik negoli pesnik. »Zato on velik pesnik neće biti nikad« — tvrdi Ivačković. Njegove glatke, mile i pametne stihove ipak će smeti svaki da preporuča, a da pročita i književni gurman, jer on je pesnik intimnih osećaja i poštenih misli.)

Ova 1905. godina može da se završi ocenom poezije Svetislava Stefanovića iz opširnog teksta Pavla Popovića *Stanje današnje srpske književnosti*.²² Posle starijih pesnika, preko Dučića i Rakića, Pavle Popović dolazi i do našeg pesnika. »Tu je još G. Svetislav Stefanović. On ima kulture i dosta literarnog osećanja (u njemu ima nešto od G. Laze Kostića, nešto od Vojislava i drugih) ali držim da nema dovoljno pravog lirskog temperamenta: sem toga on mnogo greši u metru.« (Ne treba zaboraviti ono što piše Dragiša Vitošević: »Stroga metrika bila je neka vrsta 'prijemnog ispita' ili tačnije 'ispita zrelosti' za naše pesnike; zakon doba jednak za najučenije kao i sa samouke«. Stefanović je, dakle, po Pavlu Popoviću, pao već na prijemnom ispitu.)

Sledeća, 1906. godina je za Stefanovićevo poeziju bila izuzetno mirna. Pojavila su se tri teksta: jedan u zagrebačkom *Savremeniku*,²³ drugi u *Letopisu Matice srpske*,²⁴ i treći u mostarskom *Prijegledu*. *Srpski književni glasnik* se još nije oglosio i kao da se mesto Svetislava Stefanovića u srpskoj literaturi još nije jasno pokazalo.

Milan Begović — potpisujući svoj tekst sa —ja — kaže da sa veseljem piše o Stefanoviću i predstavlja njegovu knjigu hrvatskoj publici. Kaže da je Stefanović tražio nove pesničke oblike i stavlja ga naspram »melodiozne i često prazne poezije Jovana Dučića«. Po Begoviću su Stefanovićeve stihovi hladni onim čitaocima koji traže da pesma greje i podražuje njihove osećaje. »Stefanović daje u svojoj poeziji nešto drugo. Ne nudi u njoj pozajmljene melodije ili versifikatorsku virtuoznost — nego sama sebe«. Jedino što bi se dalo prigovoriti Stefanovićevoj poeziji

je »oporost u stihu, a gdje i nerazumljivost«. Begoviću su balade dobre, a posebno ističe pesmu *Pred kraj leta* i *Muzičke vizije*. Sa velikim pouzdanjem Begović gleda u buduću Stefanovićev rad i očekuje nove darove njegovoga pera.

I pored toga što je, kako sam kaže, sud o savremenima najbolje ostaviti potomcima, Marko Car je — pošto je pročitao jedan nepovoljan prikaz o Stefanovićevoj poeziji — odlučio da obelodani svoj sud. Vraća se na prvu Stefanovićevu knjigu i kaže da se već tu mogla naslutiti pesnikova budućnost. Kaže da u prvim pjesmama Stefanoviću nedostaje »pjesnička spontanost, samostalnost«, ali su već prve pesme svojom misaonom sadržinom naglasile odmah jednu jaku individualnost. Druga knjiga je bolja; jezik je postao jednostavniji i snažniji, pesničke slike nisu više plod literarnih uspomena, već neposredna pesnikova uočavanja, stih više nije sputan.

Sa izuzetkom Ilije Ivačkovića, kaže u fusnoj Marko Car, kritika ovu knjigu nije ocenila kako treba već je tragala za pesnikovim »umnim praroditeljima«. Marko Car kaže da kritika ima izvesne pretince u koje smešta pesnika: ovaj je Vojislavljevac, ovaj Zmajevac, Kostićevac. . . I tu Car počinje priču o vezi Laze Kostića i Svetislava Stefanovića. Sličnost je sasvim površna: strofe se počinju istim stihom koji se kao lajtmotiv provlači kroz celu pesmu; i jedan i drugi upotrebljavaju nastrane neologizme i imaju Šekspira kao zajedničku ljubav. »No ta spoljašnja podudaranja ne idu dalje od kože, te ako u umnoj fizionomiji ta dva čovjeka ima kakve sličnosti, ona je jedino u tome, što su oba pjesnici više refleksivne (misaone) nego li emotivne prirode, i što se obojica, u kolu svojih užih vršnjaka, izdvajaju, prvi od većinom bezbojnih barda iz doba patriotsko-romantičarskog, a drugi od onih mnogih pjesnika — frazera, koji nam romantizmom poplavise kao epigoni Vojislava Ilića«. Za Stefanovića dalje kaže da je moderan, iako još nije na visini moderne tehnike. Govori o tome da je Stefanović čovek komplikovanog duha, protivrečan je (postoji neprestana plima i oseka). . . Ovu treću knjigu pesama Marko Car je povezo sa Stefanovićevim tekstom *Vulgarizacija književnosti* i kaže da je to Stefanovićev »vjeruju«²⁵.

Pominje Car i opore zvuke (poput Bodlera), ali ti »satanski časovi« kratko traju. O baladama ima nepovoljan sud, a posebno hvali Stefanovićev vidjenje prirode. Postoje ti »živopisi« i kod Vojislava Ilića i kod Milete Jakića: »Ali niko, može biti, nije znao da razna lica prirode tako vješto zaokruži i prikaže u ogledalu čovečija duše kao Svetislav Stefanović«. Po Caru su izuzetne *Muzičke vizije*, istakao je i pesmu *Proleće*. . . Iz perspektive Marka Cara intelektualnost i iskrenost su dve velike odlike Stefanovićeve poezije, na kojoj bi se još moglo raditi. . .

Vladimir Corović piše da je Svetislav Stefanović jedno od najsimpatičnijih lica u srpskoj književnosti, ne samo po svom radu već po plemenitosti svojih tendencija. A Stefanović je odmah na početku svoga rada pokazao da neće da bude kao svi. Hvali Corović drugu zbirku Stefanovićevih pesama i kaže da ga je tek ona pokazala kao »potpuno sredena i potpuno svesna«. Ali ta zbirka je srpskoj poeziji donela i »nekoliko neslućeno lijepih i novih stvari«. Tu ističe pesme *Sažaljenje* i *Jutro*. Treća zbirka je upotpunila sliku o Stefanoviću. Po Coroviću, Stefanović je iskren idealista. »Pjesnik čežnje one neizvjesne neodređenosti, čovjek, što ne traži ni zemlje, ni neba, koji se gubi negde u eteru, u zemlji snova«.

Balade iz druge knjige Corović pominje kao »besprimerne u nas« i naročito ističe psihološke momente; no, *San Vuka Mandušića*, iz treće knjige, Coroviću je slab. Slabe su mu i *Muzičke vizije* »jer ima u njima nešto, što mi izgleda traženo i neprirodno, tu nema ničeg, što bi me privuklo pjesmi, da mi se dopane, da me osvoji«. No, ono što je najslabije je svakako u formi. »Stih mu je tvrd, često i opor, težak, ali i — a to se mora priznati — karakterističan i individualan. On je od ono malo naših književnika, što imaju svoj stil i svoju formu«.

Ova 1906. godina za Stefanovića — po prijemu njegove poezije od strane kritike — izuzetno uspešna, kao da je prizvala strašnu 1907. godinu, u kojoj su napisani i najoštriji tekstovi o njegovoj poeziji.

Početkom 1907. godine u prvom broju *Bosanske vile* za tu godinu, pojavljuje se još jedan prikaz Stefanovićevih pesama sa negativnim sudom. Tekst je napisao Vojislav Ilić Mladi, a potpisao ga pseudonimom: Siniša.²⁶ U početku svoje kritike Vojislav Ilić Mladi govori o slabostima naše književne kritike, i da se ta slabost ponavlja i posle treće knjige pesama Svetislava Stefanovića. Pojedini kritičari hvalje Stefanovića, a drugi ga kude, no i jedni i drugi smatraju da je još rano donositi pravilan sud o njegovom pevanju. No, Vojislav Ilić Mladi smatra da je to kapitulacija srpske književne kritike, polaganje oružja pred najobičnijim teškoćama svoga poziva, i donosi svoj sud: »Prije svega, odmah po pročitavanju knjige biva na čisto s time, da g. Stefanović nije pjesnik«.

I Vojislav Ilić Mladi kao i toliki drugi pre njega kaže da su one pesme koje bi trebale da budu najdijeljenije, odevene u jednu »hladnu, studeću, ukočenu formu«. Ono što je neobično za našu novu liriku je to što Stefanović svakoj pesmi daje što više »mislene sadržine«. Ali, to Vojislav Ilić Mladi odmah posle toga negira govoreći da se interesovanje za Stefanovićevu »pesničku filozofiju« napušta posle pažljivog čitanja. Refleksije, dakle, koje su Stefanovića najjača osobina ne ostavljaju nikakav utisak zbog »neestetične forme«. Zamera Stefanoviću i na rimi; kaže da će Stefanović žrtvovati sve zahteve estetike, pa i smisao samo da zadovolji svoju »očajničku potrebu« za rimom. Najgori odeljak u knjizi je sa naslovom *Muzičke vizije*. (»To već više nije poezija! To su algebarske formule stavljene u stihove!«) Ne pristaje Vojislav Ilić Mladi ni na Stefanovićevu posezanje za slikarstvom. To kritičar *Bosanske vile* shvata kao slikarevo spašavanje pesnika; a to je po Iliću Mladem nedopustivo. »Poslije svega ovoga« — zaključuje naš kritičar — »čitaoci će, nadamo se, i sami moći ocijeniti koliko je osnovano shvatanje onih književnih kritičara, koji u g. Stefanoviću nalaze zametak »budućeg velikog pjesnika«.²⁷

Ako se prisjetimo teksta Pavla Lagarića koji smo već spomenuli i koji je objavljen 1908. godine u *Bosanskoj vili*, onda možemo reći da je na stranicama tog sarajevskog časopisa — koji je želio da bude alternativa *Srpskom književnom glasniku* — Stefanović bio nemio gost. A i *Srpski književni glasnik* se oglašio 1907. godine; i to iz pera Škerićevog učenička Branka Lazarevića.²⁸ Uzgred, to je jedan od najoštrijih tekstova koje

je Branko Lazarević ikad napisao, ali i jedna od najoštrijih kritika koje su o Stefanoviću napisane.

Branko Lazarević počinje pričom o novoj pesničkoj generaciji koja ima sluh za sve kutke duše, koja može da zaviri u njene najneprimetnije bore, ističe smisao za detalj, pronalazjenje neobičnog. Ističe proširenje rečnika, nove forme novog ritma, hvali pun i sjajan stih. U prvi plan stavlja Milana Rakića. I onda, obrt: »Ali, kao i svagda, svaka škola, tačnije reći, svaka pesnička generacija, bez obzira na pravce, ima svoje šarlatane, klovnove i literarne simulante; ima snobove koji jure za novinama samo za to što su novine: ima mediokriteta, koji se, kao ona žena iz basne, hoće da dohvate neba, da »dodirnu zvezde«, hoće da prihvate stih koji je van domašaja njihovih sposobnosti. . .« Po Lazareviću je broj »nepozvanih i netaleantovanih tako ogromna da vas strah vata da li ćete moći čuti one nekoliko što pevaju od srca«.

A duhovni vod »onih koji nešto malo umeju i onih koji niti imaju niti umeju, i po inteligenciji, i po obimnosti i raznovrsnosti književnog rada«, je, naravno, Svetislav Stefanović. To što je za tri godine publikovao tri pune knjige pesama i što se bavi i pripovetkom i kritikom i prevodenjem, po Lazareviću je »znak ili za bogat duh ili za snobizam, opsenariju, površnost. . .«

Ipak, Svetislav Stefanović »kod jedne izvesne publike uživa izvestan glas« i sada Branko Lazarević navodi četiri tačke zbog kojih je to tako.

Prvo: od nerazumevanja njegovih pesama. Drugo: kritičarska pozadina hvaleći Stefanovića hvali i svoju pamet. Treće: kod publike je veliki svako ko piše. I četvrto: ime se stiče i zvučnošću imena koja pesnik prevodi, i navodi Lazarević, kao primer, Lazu Kostića koji je polovinu slave koju uživa stekao kao prevodilac Šekspira.

Od ta četiri razloga najjači je, po Branku Lazareviću onaj prvi. »Njegova nejasnost, koja je tolikim kritičarima imponovala, leži u njegovom stilu, a ne u neshvatljivoj dubini njegove umetnosti«. U pitanju je samo jedna naročita konstrukcija rečenice i samovoljan razmeštaj reči i Stefanovićeve »rečenica gubi mnogo od snage i dobija u nejasnosti«. Treba, dakle, mnogo truda da bi se Stefanovićeve rečenice razmrsila i razumela. A to nije uvek bilo tako: seća se Lazarević i Stefanovićevih stihova iz 1893-94. godine koji su bili jasni.

Lazarević prelazi na drugu tačku, na književnu pozadinu. Svetislav Stefanović jednostavno imponuje jednoj vrsti kritičara. (Oto Hauzer je jedan od njih, koji se, kaže Lazarević, ne razume u srpsku književnost). I tu pominje imena kritičara koji su pisali o Stefanoviću i kaže da je Pavle Lagarić pokudno pisao o Stefanovićevim pesmama, no tako nesrećno pokudno da je Stefanović ispaio pohvaljen njegovom kritikom. (Videli smo kritiku Pavla Lagarića i daleko je od toga da je tu išta moglo biti afirmativno za Stefanovića).

Branko Lazarević kaže da to nije prvi put da jedan slab pisac ispadne velik. (Isto kao i Laza Kostić, kaže kritičar *Srpskog književnog glasnika*) Stefanoviću odriče i da je pesnik uopšte. »On je učio da peva i navikao da peva. U pravoj i intimnoj prirodi on nije pesnik«. Surova je ocena Branka Lazarevića. »On je siromašan u pravom unutrašnjem životu; vidik je njegove mašte i inteligencije uzan: on ima oskudan broj motiva, a i u koliko ih ima, oseća da nisu njegovi, da nisu instinktivni, da nisu srasli s njim, da nisu neminovna posledica njegove prirode. Motivi njegovih pesama nemaju izvora u njemu, — on beži od sebe, oni su radom crpljeni, napornom tražnjom nađeni. Oseća se da su nakalemljeni, i u isto vreme da se kalem nije primio«.

Ako se slučajno i učini da kod Stefanovića ima koja dobra pesma, to je zato što su ostale jako dosadne. Kao dokaz Stefanovićevog bega od samog sebe i kao dokaz da je slab pesnik, Branko Lazarević navodi i to što se Stefanović mnogo bavi prevodenjem pesama. (U tako postavljenom tekstu sve se okreće protiv Stefanovića). On je prosečan lirski temperament i ne može se računati u pesnika. A poput temperamenta mu je i inteligencija. »Njegova poezija, za tim, nije iz njega, već naprotiv van njega, izazvana spolja i svesno i hotimično, prizvana iz literature, zanatska, hladna; ali ne namerno hladna, kakav je slučaj kod izvesnih t.zv. impersonalnih pesnika, jer ne bi birao predmete za svoje pesme koji su pre svega drugo samo ne hladni, već stoga što ih sprovodi jedna, za poeziju sa svim hladna priroda«.

Mnogo puta u ovoj kritici Branko Lazarević je ponovio da Stefanović nije pesnik, ali na primeru duge — protiv se fizičkih zakonima da duga bude izvan oblaka — ističe da Stefanović nije »logičan čovek«. Buni se naš kritičar i protiv slobodnijih pesničkih slika: kako može mesec da posrće i kleca. . . To sve iz želje da se kaže nešto novo, a govori se nešto apsurdno. »I to je prva crta koju ima sa sebi »srodnom dušom«, sa G. Dr Lazom Kostićem.

Ima nečega zajedničkoga u osnovnome tonu njihovih poezija. Sem želje da se kaže što novo, i ako se za to, sem dobre volje, traži još mnogo šta drugo čega oni nemaju, imaju oni i drugih zajedničkih osobina. Ačinja, pesnički kalamburi, neuravnoteženost koja ide do bunčanja, nejasnost koja se tačno podudara sa praznoslovljem, a sračunata na uspeh, kazivanje najobičnijih stvari sa izgledom čoveka koji je na putu da otrkrije nešto veliko, utisak nesklada, rečenički obrti, akrobatski slikovi, kovanje reči bez potrebe, ogrešenja o logiku i gramatiku, sve slika i ritma radi, — to su osobine koje su zajedničke pesmama G. Dr Laze Kostića i G. Stefanovića. I to sve Branko Lazarević razvija na primerima Stefanovićeve poezije i dodaje da je Stefanović čudnovato izmirio dve krajnosti: »kovanje novih reči i oživljavanje mrtvih reči za poeziju i zastarelih ma za kakvu potrebu«.

Tačno je ono što kaže Lazarević da »književni ukus i kritički sud predskazuje pisca« — no, to Lazarević ironično upućuje Stefanovićevoj ljubavi za Lazu Kostića. Dalje, naš kritičar negira vrednost soneta, negira rimu, Stefanović nije dobar ni kao versifikator. »I najzad, da završimo sa versifikacijom, on ne vodi mnogo računa — to je posao istinkta — da podese liriku samih reči prema opštem osećanju koje vjele kroz jednu pesmu. Jedna pesma njegov, sonet *Na samrti*, tiha i blaga kao što i sam naslov kaže, ima trideset i dva R, Ž i Z, od kojih dvadeset padaju na grubo R. To su suglasnici koji pozivaju na boj, u krv, i njih je trebalo iz-

beći u pesmi koja iziskuje blage i mirne suglasnike i sto manje otvorenih samoglasnika. (I tu Branko Lazarević pravi početničku grešku: da bi to dokumentovao citira početak monologa kralja Lira — ali, uzima prevedeni tekst. A treba mu autoritet Šekspira. U originalu je to — barm što se tiče pomenutih suglasnika — sasvim drugačije, i jasno je da je Stefanović reagovao na ovo).²⁸

Ova kritika koja je izlazila u dva nastavka završava se tako što Branko Lazarević kaže za Stefanovića da je snob i pri tom objašnjava šta ta reč za njega znači: »Danas su snobovi ljudi koji govore o svemu a ne znaju ništa, ljudi koji se lažno oduševljavaju za sve što je novo i ne razumevajući ga; ljudi s pretencioznim pozama koje su daleko od stvarne njihove inteligencije«. (Uzgred, žestoko osuđuje i *Muzičke vizije* — koje su najbliže idealu poezije *Srpskog književnog glasnika* — kao »varšar praznine i taštine, snobizma i dendizma«. Jer tu »ječaju mesečevi zraci«, »mesečina svira kao srebrna arfa«, tu zvuk ima krila kojima pesnik otplovi u »čarobni svet«. Sve je to, po Lazareviću, posledica snobizma).

I na kraju teksta pokazuje Branko Lazarević šta najviše smeta kod Svetislava Stefanovića. Po svojoj prilici to je što se Stefanović nametnuo kao pokušaj alternative. »Snob je po propovedničkom stavu i apostolskom tonu koji uzima kad ima da kaže svoje mišljenje o srpskim književnim pojavama, prilikama i piscima, po stavu i tonu kojim se odlikuje malo načitan čovek polovne inteligencije«.

Dakle, više nego mišljenje Svetislava Stefanovića smeta propovednički i apostolski ton, koji je, po svojoj prilici, *Srpski književni glasnik* čuvao za sebe. »Ali tu, u kritici, kad piše našim običnim srpskim jezikom, vidimo da je daleko od toga da kaže duboke i tačne stvari. U poeziji kaže to isto, ali tako neobičnim i zavijenim stilom da izgleda da je kazao duboke stvari«.

To je kraj ovog oštrog i na momente grubog teksta,³⁰ no, treba reći i to da Branko Lazarević ovaj tekst nije uvrstio ni u jednu svoju knjigu. Pomenuli smo već da je Svetislav Stefanović odgovorio na neke Lazarevićeve primedbe, i to kao da je bilo dovoljno da i Škerlić da svoj sud o Stefanovićevoj poeziji, ali na malo neobičan način. Pišući o Stefanovićevoj drami *Sukobi* koja je nagrađena na konkursu Matice srpske, Škerlić je iskoristio priliku, da na taj, posredan, način progovori i o Stefanoviću kao pesniku. Naime, čitava analiza drame kao da vodi ka tom zaključku: »*Sukobi* G. Svetislava Stefanovića dolaze da pokažu oskudicu književnog talenta, neosećanje besmislenog i smešnoga kod jednog pisca koji je u izvesnim redovima poluknjiževne publike prolazio za nekog originalnog i intelektualnog pesnika«. To je već godina 1911. i u sledećem broju *Srpskog književnog glasnika*, Škerlić piše svoj čuveni tekst o poeziji Vladislava Petkovića Disa. I tu počinje intenzivnije razmišljanje Svetislava Stefanovića o tekućoj literaturi i tu dolazi do izražaja njegov kritički angažman na drugačijem shvatanju književne činjenice.³¹

Videli smo koliko je Svetislav Stefanović bio prisutan sa svoje tri knjige u svome vremenu, koliko je bio shvaćen, koliko prekomerno hvaljen, a koliko pak napadan bez mere. Nas ovde ne zanimaju pesme poput onih iz ciklusa *Muzičke vizije* — pisane potpuno u maniru Jovana Dučića — već nas zanimaju začeci MODERNIZMA u njegovoj poeziji. A oni su tek u početku, više u nameri nego u ostvarenosti; i kritika je to unekoliko i uočila.

Velika je razlika između Stefanovićeve kritičke teksta i poezije u stepenu ostvarenosti. I pokriće ne bismo tražili u njegovoj kritici. Pogledaćemo samo *akcente* u poeziji koji Stefanovića približavaju »drugoj moderni« kako bi imenovao Tin Ujević talas kojem je i sam pripadao.

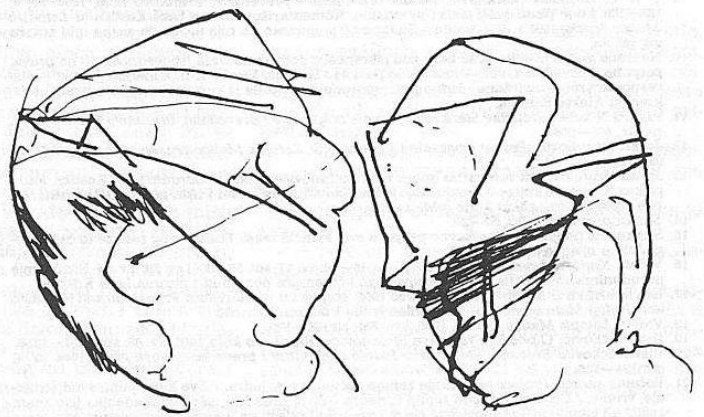
Dragiša Vitošević, pokušavajući da odgovori na pitanje ko je »otac moderne«, nudi dva odgovora: Vojislav Ilić ili Laza Kostić. I tu ukazuje na zanimljivu igru između raznih književnih pokolenja. »Jer naraštaj moderne (1901—1914) skoro jednoglasno u Vojislavu vidi svoga preteču; naprotiv, »modernisti« iz 1920 (Vinaver, Crnjanski i dr.) vidi to u Kostiću«. Ako to uzmemo kao pokazatelj, onda je situacija sa Stefanovićevoim pozemljom jasna: jedino u prvim pesmama ima uticaja Vojislava Ilića — opredeljenje za Lazu Kostića je snažno izraženo.

Program »prve moderne« — u vreme dok Stefanović objavljuje svoje prve knjige — može se čitati iz teksta Jovana Dučića *Spomenik Vojislavu*,³² pa će biti jasnije i mesto Svetislava Stefanovića u prvoj deceniji XX veka, i njegov nesporazum sa vremenom. Dučić je istakao da je kod Vojislava svaka stvarčica u knjizi kao kakav zlatarski posao, doradana skrupuloznom pažnjom — pominje »minucioznu savršenost«. Po Dučiću, Vojislav nije imao osećanja, nije imao imaginacije i nije imao ideja, pa ipak je izvrstan pesnik — jer je sve to sadržano u formi. Reč forma Dučić počinje velikim slovom — a kod nas niko nije znao šta je to forma kao što je znao Vojislav. I sada ključna rečenica »prve moderne«: »Vojislav često nije u svojoj pesmi kazao ništa. Ali jedno ništa kad se lijepo kaže, onda to postoji jedno Lijepo«. Po Dučiću forma u poeziji može da zameni sve drugo; a sadržina često može da bude sve drugo samo ne poezija.³³ Najbitnije što ostaje iza Vojislava je ta, što kao za formu, a na tadašnjoj poeziji je da u savršenu formu unese osjećajnost i osećajnost moderne poezije. Vojislav je, iz perspektive Jovana Dučića, »prvi apostol lijepe religije forme«.

Jasno je da »prva moderna« u svom veličanju forme i u pokušajima evropeizacije srpske književnosti (gde se bori protiv romantizma i boemije), nije mogla imati razumevanja za Lazu Kostića, za koga se opredelio Svetislav Stefanović. Pored lako vidljivog uticaja Laze Kostića na Svetislava Stefanovića,³⁴ druga stvar koja je uočena povodom Stefanovićeve poezije je da je on »novoromantičar«. (Isto ono što karakteriše »drugom modernom«). Potom imamo elementa titinizma kao »oblik konkretizacije ideje natčoveka« (Radovan Vučković). Setimo se da je Milan Budisavljević pomenuo bezumnu mahnitost Ničeovog natčoveka koja se oseća iz Stefanovićeve soneta. Može biti zanimljivo i Pandurovićevo opažanje da Stefanovića poetizira i one motive koji nisu poetski; tu se možda vidi težnja za proširenjem književne činjenice. A možda je sva nezgrapnost i mucavost Stefanovićeve stihova samo reakcija na estetiizam savremenika koji hoće smisao umetnosti da svedu na zanatsko i tehničko? Taj otpor estetizmu možda se najbolje vidi u drugačijoj rimi

Svetislava Stefanovića. Za razliku od Dučića i Rakića gde imamo pravilne rime (pogotovo kod Rakića gde je stih i misaona i gramatička celina) kod Stefanovića — pored redovnog opkoračenja i gubljenja gramatičke celine — rimuje se i prašne-baš ne, ili nokti-rok ti, pa ono od strane kritike primećeno: kore, a-Dorea. Dragiša Bitošević kaže da ta vrsta rimovanja kod Stefanovića dobija skoro vid prkosa, izazova. (Da je to prkos i izazov svedoči, čini nam se, i lakoća stihova u baladama: gde nema zastoja, neravnina i sličnog. Čudi nas da je to kritika previdela.)

Ono pesničko osećanje veza koje će doći do izraza i pesničke ostvarenosti tek kod Miloša Crnjanskog, u poeziji Svetislava Stefanovića je, isto tako, nagovešteno. Te veze Dragiša Vitošević vidi samo u pesmi *Proleće*, no to je vidljivije u pesmi *Sukobi* i *izmirenje*, gde čitamo da je duša spleta neraskidive veze »Ko srebrni konci tajanstvenih zvezda (Što neba spom nepričljivi zemni mir«. Mada se mora istaći da o tim vezama Stefanović eksplicitno govori kroz lik junaka drame *Sukobi*: »Nema te stvari na svetu, koja sa drugom kojom nema veze. Sve na svetu zavisi od svega i stoji u vezi sa svima«. Isto to o vezama smo mogli pročitati i u tekstu o Brauningu još 1906. godine: »Ko se ikad malo dublje zamislio, zadubio u odnošaje sveta, mogao je doći do saznanja da život naš pojedinačni ima na daleke, nepoznate nam i indiferentne ličnosti uticaja, često fatalna«. (A postoji li naš pojedinačni život? Stefanović na to pitanje odgovara u pesmi *Epilog* negativno. Više nas ide istim putem, a često nas povezuje i isto breme.³⁵ Otuda i nema onog mira za kojim čezne u svojoj poeziji Svetislav Stefanović). O vezama će Stefanović tek napisati tekst, a u poeziji su te veze tek nagoveštene, baš kao što je nagoveštena i kosmička poezija. To su u poeziji tek elementi »druge moderne«; o Stefanovićevoim pripadanjima prvoj moderni ovde nećemo govoriti. Najlakše je, ipak, uočiti ključnu razliku: primat ideje nad tehnikom, pokušaj da se istakne ono šta jedne umetničke tvorevine nad njenim kako — što ističe Radovan Vučković kad govori o »drugoj moderni«.³⁶

A koliko se Stefanović ostvario u okviru »prve moderne« najbolje nam svedoči *Antologija novije srpske lirike* Bogdana Popovića — koja je i obeležila tu 1911. godinu. Svetislav Stefanović je prisutan sa pet pesama, što je, isto tako, potvrda prisustva u svome vremenu. Bogdan Popović je odabrao Stefanovićeve pesme, po svojoj prilici, ne obazirući se mnogo na kritike koje su izašle o Stefanovićevoj poeziji. U antologiju je uvrstio pesmu *U ime večnoga* (iz ciklusa *Triumf Venera*) — pesmu koju je žestoko napao Pavle Lagarić 1908. godine. A i Ilija Ivačković je zamerio na retorstvu u, po njemu, čitavom neuspehom ciklusa *Triumf Venera*. Potom je Bogdan Popović uvrstio baladu *San Vuka Mandušića*, a Stefanovićeve balade su odbacili sasvim i Milan Budisavljević i Ilija Ivačković; da i ne pominjemo one koji su Stefanovićevo poeziju odbacili u celosti. I *Muzičke vizije* kritika je dovodila u pitanje — posebno Branko Lazarević. Jedine dve pesme koje nisu pominjane sa negativnim predznakom su: *Proleće* (ističe je Marko Car, a Ilija Ivačković kaže da je to jedna od najboljih pesama koje je čitao), i *Pred kraj leta*.

Možda vredi pomenuti da je u *Napomeni* Bogdan Popović doneo pored spiska pročitanih knjiga i naslova časopisa koje je pregledao. Ključni časopisi u tadašnjoj srpskoj književnosti su — idemo Popovićevim redom — *Srpski književni glasnik*, *Delo*, *Letopis Matice srpske* i *Brankovo kolo*, a pregledao je Popović i jubilarne brojeve *Bosanske vile*. Od pomenutih časopisa do 1911. godine, Svetislav Stefanović je prisutan, manje-više u kontinuitetu, u *Brankovom kolu*, *Delu* i *Letopisu Matice srpske*. U *Srpskom književnom glasniku* je 1904. godine objavio dve svoje pesme, i prevod Rosetija. Saradnja u *Bosanskoj vili* je tek trebala da počne.

Ali, vratimo se na trenutak Popovićevo predgovoru *Antologiji novije srpske lirike* i pogledajmo ono na šta Svetislav Stefanović nije pristajao. Ne mislimo pri tom na ono poznato da pesma treba da je cela lepa, jasna i slično, što se uvek pominje uz komentar Popovićeve antologije. (Sve je to Stefanović, u više navrata, analitički negirao). Mi ćemo se zadržati na onome šta Popović kaže pre tih svojih načela.

Po našem antologičaru pesništvo je čudan zanat i ceni se više no što zaslužuje. Pesnici, kaže Popović, ne misle po stvarnim asocijacijama misli: više vode računa o rimi negoli da kažu ono što uistinu misle. Često pesnik hoće da kaže reč *svetlost*, a mora da kaže *mrak* da bi se ostvarila rima sa rečju *zrak*. Bogdan Popović vidi suštinu pesništva u traženju sklada između misli i rime, u savladavanju tih sitnih prevara. Čitaoca treba prevariti da ne primeti koliko u pesništvu ima neprirodnoga i izveštačenoga. I koliko je ta prevara uspešnija, ubedljivija, toliko je i pesma bolja.

To su sve polazišta Bogdana Popovića na koja, jasno, Svetislav Stefanović nije pristajao: i kojima se, svojom poezijom — bez obzira na umetničke domete — suprotstavljao. Videli smo već razlabavljenost i

stih i smisla, izvesnu razbarušenost, kao da je pesniku bila želja da ostavi utisak nebrzižljivosti. Kao da je hteo da kaže da je poezija negde drugde. Veza između Stefanovića i pesnika posle prvog svetskog rata je u korišćenju jezičkih sloboda, kovanja novih reči. (No, prvi rat je tek trebao da se dogodi da bi se čitav jedan svet radikalno doveo u pitanje).

I tu bismo na trenutak zastali. I vratili se u godinu 1911., koja je po mnogo čemu prelomna u srpskoj književnosti. Tu bismo se već morali dotaći i kontinuiteta. Stefanovićeve kritičke misli gde se eksplicitno čita Stefanovićevo pripadanje »drugoj moderni«. Dok u poeziji — dovoljno je videti i Stefanovićeve antologijski izbor iz tri njegove prethodne knjige, koji je pod naslovom *Sunce i senke* objavio 1912. godine — dok u poeziji, dakle, Stefanović ostaje negde između dve moderne.

1. Tin Ujević: »Sibe Miličić: *Knjiga Radosti, Demokracija*, II/257, 1920, str. 2.
2. Jednostavan naslov je potpuno u duhu doba i izvesnog obožavanja pesme. Jovan Dučić je svoje zbirke iz 1901. i 1908. godine naslovio samo sa: *Pesme*. Aleksa Santić, pak, sve tri (1901, 1908, 1911), pa Milan Rakić, Milan Đurčin, Laza Kostić, Vojislav Ilić Mladi i da ne nabrajamo. Dovoljno je zaviriti u knjigu Dragiša Vitoševića: *Srpsko pesništvo 1901—1914*, I i II, Beograd 1975.
3. Videti: *Srpski književni glasnik*, 1904. knj. XI, str. 314—315.
4. Milan Čurčin: *Pesme Svetislava Stefanovića, Srpski književni glasnik*, 1905. knj. XV, str. 152—158.
5. Pavle Lagarić: *Svetislav Stefanović. Pesme originalne i prevedene, Delo*, 1904. knj. XXXII, str. 138—140.
6. Pavle Lagarić: *Onima kojih se tiče, Bosanska vila*, 1908. sv. 2, str. 30.
7. Interesantno je da je sličnu zamerku uputio i Svetislav Stefanović Jovanu Dučiću: »Pesnika većma rastužuje uveo list, nego uvela nada njegovog naroda. To je moderno u drugom svetu, pa što da ne bude i kod nas«. Videti Stefanovićeve tekst: *Pesme Jovana Dučića, Nova iskra*, 1902. knj. IV, str. 28.
8. Boško Petrović (potpis: Stevanov): *Svetislav Stefanović. Pesme originalne i prevedene, Bosanska vila*, 1904. sv. 7, str. 133—134.
9. B. A. C. Svetislav Stefanović. *Pesme originalne i prevedene, Brankovo kolo*, 1904. sv. 4, 123—126. ko je pisac ovog teksta ne znamo. Komentarišući pisma Laze Kostića (u *Letopisu Matice srpske* 1931 i 1932. godine) Stefanović je napisao da nije uspeo da sazna ime autora tog teksta.
10. Ne treba gubiti iz vida da se tada pod iskrenošću podrazumevala ispovednost, ali ne prava, potpuna ispovednost, već — kako je to pokazao Dragiša Vitošević u pomenutoj knjizi — »izvesno umerno, uzdržano, čedno poluispovedanje«. Otuda je verovatno najviše hvaljena iskrenost Alekse Santića.
11. Rikard Nikolić: *Svetislav Stefanović. Pesme originalne i prevedene, Brankovo kolo*, 1904. sv. 19, str. 605—606.
12. Jovan Hranilović: *Pesme originalne i prevedene, Letopis Matice srpske*, 1904. knj. 225, str. 99—101.
13. Jovan Hranilović tu verovatno ima u vidu Stefanovićeve tekst o *Gordani Laze Kostića*, kao i prikaz Kostićeve knjige o Zmaju, koje je Stefanović objavio 1901 i 1902. godine u *Letopisu Matice srpske i Prijegledu Male biblioteke*.
14. *Samouprava*, 1905, str. 37—38.
15. Stefanović ponekad jednostavno prepeva svoj kritički tekst. Posle prvog rata se to češće događalo u njegovoj poeziji.
16. Videti: *Književna nedelja*, 1905. sv. 16, str. 44—46; sv. 17, str. 58—60; i sv. 20, str. 95. Razrešenje pseudonima sporno suzali iz Stefanovićeve komentara pomenutih pisama Laze Kostića.
17. Ista ta kritika Ota Hauzera pojavila se 1905. godine i u mostarskom *Prijegledu* koji je izlazio kao *Prijegled Male biblioteke*. Prevodilac je bio Vladimir Čorović.
18. Videti: *Letopis Matice srpske*, 1905. knj. 231, str. 96—100.
19. Ilija Ivačković: *O poeziji Svetislava Stefanovića, Brankovo kolo*, 1905. sv. 43, str. 1351—1358.
20. Ilija Ivačković: *Svetislav Stefanović. Pesme originalne i prevedene, Nova iskra*, 1904. sv. 4, str. 124—128.
21. Početak pesme *Proleće* je: »Mirise zemlja sočna, sveža, jedra. / Sve klija, pupi, svud strujanje, vrenje. / Čisto se vidi gde zemlji iz nedra / Život kroz žile, siše podmladenje.« (Ne znam zašto, ali čitanje te Stefanovićeve pesme uvek me podseti na jednu Disovu kasnije napisanu: »Kod vas je proleće. Došle su vam laste. / Oživele vode, durdevak i ruže. / I mirise zemlja, koja stalno raste / U grob i tišinu, moj daleki družo«).
22. Pavle Popović: *Stanje današnje srpske književnosti, Brankovo kolo*, 1905. sv. 51, i 52.
23. — ja (Milan Begović): *Svetislav Stefanović — Pesme, Savremenik*, 1908, sv. 4.
24. Marko Car: *O pjesmama Svetislava Stefanovića, Letopis Matice srpske*, 1906. knj. 235, str. 95—103; knj. 236, str. 80—82.
25. Tekst *Vulgarizacija književnosti* Stefanović je objavio u mostarskom *Prijegledu* 1905. godine. Tu kaže da realizam koji je u početku hteo da prepodri književnost sve dublje tone i gotovo dovodi do same negacije umetničkog karaktera književnosti.
26. Dalje kaže da oni ljudi koji teže da oslobode književnost od uskog kruga realne stvarnosti bivaju predstavljani kao imitatori stranog: i tu se Stefanović zalaze za »pritičaj« velikih stranih literatura. Jednom rečju, vulgarizacija književnosti bi se dogodila kada bi se književnost spustila do uloge registratora stvarnih živih prilika. (Da je opevano realno stanje pod Turcima, mi ne bismo imali veličanstvenu herojsku epiku, tvrdi Stefanović u tom tekstu).
27. Siniša (Vojislav Ilić Mladi): *Svetislav Stefanović. Pesme... Bosanska vila*, 1907. sv. 1, str. 13.
28. Vojislav Ilić Mladi je svoj tekst preštampano u knjizi pamfleta *Dela i ljudi* 1921. godine. Zaključak (malo izmenjen) o Stefanoviću je još pogubniji: »Biće veoma žalosno, ako, i posle svega navedenog, u našoj zemlji bude bilo kritičara, koji će u Svetislavu Stefanoviću i dalje gledati na »velikog nego uopšte pesnika«.
29. Interesantno je da je Vojislav Ilić Mladi u svojoj *Antologiji srpske poezije od Branka do danas* 1920. godine vrstio tri Stefanovićeve pesme: *Kob, San sna i Pred kraj leta*. Ovo treba ostaviti bez komentara. (Uzگرد, jedina zajednička tačka između njih dvojice je odnos prema Škerliću).
30. Branka Lazarević: *Svetislav Stefanović kao lirski pesnik, Srpski književni glasnik*, 1907. knj. XIX, sv. 1, str. 52—63; sv. 3, str. 210—226.
31. U *Brankovom kolu* 1907. godine, broj 41, str. 1266—1271, u tekstu *Malo odgovora kritici Srpskog književnog glasnika*, Stefanović polemise sa pojedinim Lazarevićevim stavovima. Dokazuje da duga može biti iznad oblaka, potom brani svoju pesničku sliku u kojoj mesec posrće i kleca — kaže da nije »patološka« figura iz narodne poezije: »Mesec koji vodi, sunce se smeje«. I konačno, Stefanović je prebrojao slova R, Z i Z i pokazao da u njegovoj poeziji ima manje tih, navodno grubih suglasnika negoli kod Dučića i Rakića.
32. Godina 1907. je, po svojoj prilici, bila nesretna za Svetislava Stefanovića. Pored negativnih prikaza Vojislava Ilića Mladog i Branka Lazarevića, te godine ga u *Srpskom književnom glasniku* napada i Vojislav M. Jovanović povodom knjige *Iz engleske književnosti*. Pavle Popović u nastavcima piše odgovor na Stefanovićeve kritiku objavljenu u *Delu* o Popovićevoj studiji *Priprovetka o devojci bez ruku*. Iz pisma Milanu Ševiću iste te godine, saznajemo da je u pozaru koji je bio izazvan željezničkim sudarom Stefanović doživio da mu izgori kutlja sa rukopisima za disertaciju o Šekspiru.
33. Odnos Jovana Škerlića i Svetislava Stefanovića je predmet jednog drugačijeg teksta. No, treba reći da postoji doslednost u Stefanovićevoj odbrani poezije. Povodom Disa piše sjajan, usudujemo se reći, *manifest: Čast i sloboda tvorcima*. (U vreme dok drugi duhu pisali manifeste — nekoliko godina donije — Stefanović će se ponasati kao da je došao da održi govor posle pobeđe svojih ideja. Takav tekst mu je, na primer, onaj u *Putevima* iz 1922. godine, naslovljen sa *Širim horizontima*).
34. Jovan Dučić: *Spomenik Vojislavu, Delo*, 1902. knj. XXIV, str. 246—252.
35. Koliko je forma presudna vidimo iz polemike Radoivoja Vrhovca i Svetislava Stefanovića 1901. godine u *Brankovom kolu*. Vrhovac je jasan: »Mi ćemo g. Svetislavu iskreno odmah kazati da mi u srpskoj literaturi (što iole vred) ne znamo lošijih stihova (o pesničkoj sadržini ne govorimo) od nekih njegovih...«
36. Dragiša Vitošević kaže da je Kostić Stefanoviću bio blizak širinom kulture, spojem nacionalnog i evropskog duha, oduševljenjem za Šekspira, za kontrastno sagledavanje sveta. Nabraja Vitošević i kovanice u Stefanovićevoj poeziji napravljene po Kostićevom uzoru, ali i čitave stihove koji kao da su Kostićevi. Tako, na primer, u pesmi *Tajna* citamo: »I ne znajući da je tu mom žicu / Izvor i uvor, snaga mi i slom«.
37. Naravno da je taj uticaj bio najizraženiji u Stefanovićevoj prvoj knjizi.
38. U pesmi *Pogled* (III knjiga) Stefanović piše: »Davnina siva meni sve je bliže, / Ja osećam i mrtvog srca kam. / Jer svako biće što kroz mene stiže / Ja pratim, živim, tonem s njim i sam«.
39. Radovan Vučković: *Poetika hrvatskog i srpskog ekspresionizma*, Sarajevo, 1979.

majko preobraženje

miodrag petrović

* * *

kuća se talasa
u naručju glavnog majstora

niko ne zna njene dimenzije
otpornost
praiskonskih zebnji
ni gde
počinje tavan u gori
prag iskušenja
ni gde svršava se pos'o tesara

glavni majstor se osamio
posmatra zvezdano nebo
središte spavače sobe
proučava
mnogi su već na nogama radnici
gde će biti prozori gde vrata
stepenište u kom vremenu
u dubini srca ponor gde
koraci majstora odjekuju

u lavirintima
kroz koje proneće
osinje svoje nagone kao svetiljku
device prinose
libelu — devicu
u snu
drže
mladi momci visak
kuća se talasa
okreće se.

* * *

kad podignem ruku da zapišem
misao
ruka klone
kad podignem misao da zapišem
ruku
hiljadugodišnji
krov
zaleće se iz ugla u ugao
udara u zidove i okna
pitanje njegovo

u neku rupu uzdrhtalu
zavučem se
prosipam crnu supu
i znam: miris paljevine
pesma
gde je.

* * *

maše mi
iz daljine
ruka

krvav posao
nastavlja se

kroz sijaset kapija
sijaset majstora
niko da zine.

* * *

služu majstori prazninu na
prazninu
pada
prašina
na prašinu
vrača se
pauk
u paučinu
u zimu
dani kračaju
dim se dimi
ništa sve to čini
napredak u službi

gradi se gradi i razgrađuje
ne nasedaj glasinama

vrta je podignut mama i ograda
zasadena zimzelena
i ptičice u grlatije
psi izabrani među najodanijima
u trku čuvaju je
i lajanju

ne brini majko majčice
služu se majstori nad majstorima
služu se njihove žene
biće to dvorac zaista
biće za svagda
i glas moj beskrajna
pesma vesela
vazda
skliznuće
poput pauka protomajstora
u paučinu materinu.

* * *

majka leži
u 40 soba

jedan njen pogled
za svagda je uprt
u nas.

* * *

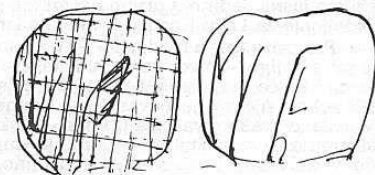
a. badnjareviću

skupljaju se muve na komad mesa
na dobar komad
ali ja čujem glas harmsa krvav
i prevodim ga na svoj jezik

vrata su zatvorena drugim
ključevima
unutra pada
zlatna kiša

harms se razboleo
harms se teško razboleo
hoće da umre

oslanjajući se jedni o druge
harmsovi prijatelji
pronose njegovo telo kao slamčicu

* * *

Nisam tamo gde me zakopavaju
sipajući zemlju u zemlju

tražeći reči
spoljašnjem svetu reći me
prilagodavaju

i što više napredujem
i što više napredujem
život mi postaje izlišnji

moj najdragoceniji dani sećanja
nisu

ah, tiranijo
idealnog jedinstva
ne mogu da te volim

dok sam u škripcu
moliću se škripcu.